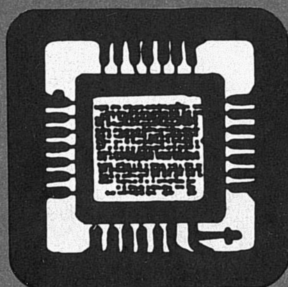
iskolakultúra

MATEMATIKA INFORMATIKA TECHNIKA

Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata
V. évfolyam, 18-19. szám

Én így tanítom az embertant

AMBRUS ATTILÁNÉ KÉRI KATALIN

Elsős gimnazista koromban, amikor a „gondtalan gyerekkor" után hirtelen belecsöppentem a középiskolai életbe, gyakran elkeseredtem. Zsúfolt osztály, hajnalban kezdődő és délutánig tartó tanórák, rengeteg, szinte megérthetetlen tananyag és állandó dolgozatírás várt rám a gimnáziumban, holott én önmagamat akartam megismerni, és egészen más kérdésekre kerestem a választ, mint azt tanáraim gondolták. A tanárok többségének egyetlen dolog volt fontos: a saját tantárgyuk! Hónapok teltek el, és egyetlen tanárom sem lépett ki pedagógusi álarca és tantárgya színfalai mögül. És akkor, egy téli napon, belépett közénk egy tanár, aki éppen olyan volt, amilyenre az egész osztály vágyott...

Magyart tanított, de valahogy másként. Nem az írók, költők életrajzát kellett bevágnunk, nem is a verselemzéseket tartotta fontosnak, hanem furcsa, de roppant izgalmas feladatokat adott otthonra. Disztichonban kellett verset írnunk; fogalmazást gyerekkorunk egy vidám napjáról; értekezést a tortáról és mesét a vándorútra induló varrótűről. Kötelező tananyagon és tanterven „kívül" beszélgettünk *Pilinszky, Szabó Lőrinc, Jeszenyin* és mások verseiről, és a versekhez kapcsolódóan életről, halálról, szerelemről. 1981-ben a lengyel események kapcsán hazáról, történelemről, népek sorsáról és magyarságunkról vitatkoztunk. Ennek a tanárnak az óráin értettem meg, hogy lehet máshogyan is tanítani, mint ahogyan a legtöbb pedagógus csinálja. Lehet úgy oktatni, hogy az ember közben nevel, sőt, erre helyezi a hangsúlyt. Lehet úgy átadni az ismeretanyagot, hogy a növendékek közben megismerjék önmagukat, a körülöttül lévő világot, és így a tantárgyak nem lecsupaszított csontvázként, egymástól szakadékokkal elválasztva léteznek, hanem valahol kezdenek összeérni. Nem csupán arra ébredtem rá, hogy lehet másként tanítani, hanem arra is, hogy csak így érdemes.

Egyetemi éveim alatt tovább érlelődött bennem ez a gondolat, az öt év alatt mindvégig lázasan kutattam a pedagógiai szakirodalomban olyan elgondolások, iskolakísérletek, tantárgyi integrációk és egyéb lehetőségek után, melyek lehetővé teszik a hagyományos iskolai, tanórai tantárgyi keretek lazítását, a tanár-diák kapcsolat minőségének jelentős javulását. Számos ilyen kipróbált, vagy csak kigondolt oktatási formát és intézményt ismertem meg, beleértve természetesen a neveléstörténet legkülönbözőbb korszakait Magyarországon és más országokban. A döntő eseményt azonban az a kaposvári módszertani tanácskozás jelentette számomra, amelyen kezdő tanárként, 1991 elején vettem részt (teljesen véletlenül, mert egy beteg kollégámat helyettesítettem...). A szekcióülések forgatagában elkerültem *Kamarás Istvánt*, csak egy esti beszélgetés alatt figyeltem fel rá és az embertanra. Amikor felolvasta *Örkény Trilláját* és elkezdett beszélni az általa kigondolt, és addigra már ki is próbált tantárgyról, azonnal tudtam, hogy ezt a tantárgyat kerestem mindig, évek óta motoszkált a gondolataimban, csak nem volt, aki hangosan kimondja. Percek alatt eldöntöttem, hogy én ezt a tárgyat tanítani szeretném, továbbadni, megosztani másokkal, különösen azért, mivel akkor már pedagógusjelölteket tanítottam. A Janus Pannonius Tudományegyetem Pedagógia Tanszékén *Vastagh Zoltán* nagyon örült ennek a tárgynak, s nem csupán azt tette lehetővé, hogy elkezdjem tanítani, hanem azt is, hogy havonta részt vegyek a budapesti Embertan-műhely foglalkozásain.

A tárgy helye a képzésben

1992 szeptemberétől tanítok embertant a pécsi egyetemen. Két éven át féléves speciálkollégiumként hirdettem meg, heti egy órában. 1994. szeptemberétől pedig heti 2 órás

személyiség- és képességfejlesztő tréningként működik. Mindkét típusú órára jellemző, hogy a hallgatók a pedagógiai szigorlatuk után vehetik fel, általában gyakorlótanításuk megkezdése előtt. A diákok számos lehetőség közül választják ezt a kurzust, és a félév végén, a bölcsészkar kreditrendszere miatt, gyakorlati jegyet kapnak.

Felmerülő problémák

Az érdeklődés a tantárgy iránt óriási, tulajdonképpen félévenként három-négy csoportnyi diák is összegyűlne ezen az órán. A beiratkozás hetében mindig nehéz meghúznom a határvonalat. A kurzus, 20-25 emberrel indul általában, amely tény már önmagában is nehézkessé teszi a beszélgetéseket, a tanórai munkát. Mindezt tovább tetézi az, hogy a tanszék termei kicsik, barátságtalanok, illetve az időkeret behatárolt. A szabad tanárválasztás eredményeként az embertanórákon (is) eltérő szakos diákok ülnek együtt. Ez ugyan az embertan témáit tekintve örvendetes volna, hiszen minél több tudomány eredményei kerülnek elő a beszélgetések során, annál érdekesebben alakulhat az óra. Tapasztalatom szerint viszont, ha az összegyűlt társaság nagyon eltérő dolgok iránt érdeklődik, ritkán adódnak jó és izgalmas beszélgetések. A diákok képesek egy pillanat alatt bezárulni, ha látják, hogy a többieket nem nagyon érdekli az, amit mondanak. A csoportok alakulását viszont előzetesen nem tudom befolyásolni, és nem is tehetném, hiszen a jelentkezők többségét nem ismerem. Úgy az embertan tanításával kapcsolatos egyik legfontosabb feladatom az, hogy teljesen heterogén érdeklődésű emberekből valamiféle csoportot kovácsoljak, ez pedig néha meglehetősen nehéz, máskor meg rendkívül egyszerű.

Eddigi próbálkozásaim

Az eddig eltelt öt félév során különböző módon próbáltam megközelíteni ezt a tárgyat; illetve diákjaim szívét, gondolatait. Mivel az embertan tanításában az a legcsodálatosabb, hogy szárnyalhat az ember – tanár és diák – képzelete, sokféle tartalom és módszer lehetséges és szükséges a diákok fantáziájának és kreativitásának kibontakoztatásához, én is egyre újabb és újabb dolgokat találok ki. (Ez azért is jó, mert én magam sem fáradok bele az ismétlődő félévekbe, és így kiderül az is, hogy melyik módszer a legeredményesebb.) Volt már olyan félév, amikor rendszeresen előadókat hívtunk, és ők egy-egy, az emberrel kapcsolatos témáról beszéltek, illetve beszélgettek velünk. Bár az előadók érdekes egyéniségek voltak, a témákat is mi állítottuk össze, véleményem szerint nem ez volt a legjobb félév. Sokkal eredményesebb és izgalmasabb, amikor mi, magunk készülünk fel az embertanórákra, és beszélgetünk – néha rögtönözve, teljesen spontán módon – az emberről.

Volt egy olyan félév is, amikor nem tanteremben tartottuk az órát, hanem az egyetem kis kerti házikójában. Erre mindig szívesen emlékszem vissza, igazán jól összerázódott a csoport, a rendhagyó helyszín egészen varázsossá tette a foglalkozásokat.

Próbálkoztunk már azzal is, hogy az órákat „tömbösítjük", vagyis nem találkozunk a félév minden hetében, csak ritkábban, akkor viszont hosszabb időre. Az effajta összejövetelek azért nem folytathatók, mert – lévén hogy egymástól teljesen eltérő szakosok ülnek itt együtt – a csoportok tagjai között mindig akadnak néhányan, akik csak a kiírt 90 percben tudnak eljönni, máskor nem érnek rá. (Ez annak az átka, ahogyan az egyetemen az órarendek összeállítása történik.) Ugyanakkor csak javasolni tudom minden tanárnak, aki embertant oktat, hogy – amennyiben lehetősége van rá – minden értelemben tegye kötetlenebbé az embertant, mint amilyenek a hagyományos tanórák.

Az embertanórákat természetesen tanteremben is hangulatossá lehet tenni. Mi például gyakran főzünk teát, készítünk valami harapnivalót, és szinte valamennyi órán hallgatunk zenét.

Az órák tartalma

Egy-egy csoporttal a félév során 12-14 alkalommal találkozom. Szinte valamennyi órán más-más, az emberrel kapcsolatos témáról beszélgetünk, de vannak az óráknak visszatérő elemei. Ilyen például az, hogy valamennyi órát úgy kezdjük, ha a csoport tagjai közül valaki valamilyen érdekes dologra bukkant (film, színházi előadás, fotó, egy vers, egy újságcikk), illetve ha valami bántja, és szeretné nekünk elmondani, kap néhány percnyi időt, hogy beszéljen. Szintén rendszeresen vissza-visszatér az órákon a könyvajánlás, ez nagyon bevált óraindító vagy lezáró módszer. Annyit jelent, hogy hétről hétre mindig valaki elhozza kedves könyvét, és megmutatja a többieknek, beszél róla néhány szót. (Diákjaim elmondása szerint erre a feladatra mindig gondosan készülnek, hiszen nem könnyű sok jó mű közül választani.)

A félév elején, mint fentebb már utaltam rá, a csoport tagjainak meg kell ismerniük egymást. Ennek érdekében az első órákon önismereti és kapcsolatteremtő játékokat játszunk. Egyrészt úgy, hogy én ajánlok játékokat, feladatokat, másrészt pedig a diákok hoznak ilyeneket. Ezek az órák nem csupán azért hasznosak, mert a hallgatók önismerete és kapcsolatteremtő képessége javul, hanem azért is, mert ezeket a játékokat végzett tanárként is hasznosíthatják majd. Egészen más élmény lesz úgy alkalmazni ezeket a feladatokat, hogy ők maguk is kipróbálták, mintha csak könyvből olvasták volna azokat. Feladat és játékötlet azonban mindig sokkal több akad, mint amennyit megvalósítani, eljátszani lehetséges és érdemes, éppen ezért úgynevezett feladatbankokat hozunk létre, ahol összegyűjtjük egy-egy témakörhöz az összes jónak és érdekesnek tűnő játékvariációt. (Ezeket a gyűjteményeket számítógépre viszem, és a lehetőségekhez képest sokszorosítom.)

Szintén a félév elején szoktam beiktatni egy-két foglalkozást, amelye a kreativitásról beszélgetünk, illetve ehhez kapcsolódó fantáziajátékokat játszunk. Ezek a foglalkozások hallgatóim kedvencei közé tartoznak, bár eleinte a legtöbben megszólalni sem nagyon akarnak. Éppen emiatt tartom lényegesnek ezeket a bevezető órákat, hiszen sok esetben a diákok korábban azt tanulták, hogy nem lehet „csak úgy" megszólalni tanórákon, a meghatározott kérdésekre meghatározott válaszokat kell adni. Iskolás éveik alatt a képzeletük elszunnyadt, gondolataikat alig merik és sokszor nem is tudják kifejezni. Az egyetem számos más tanórája is egyenesen a kreativitás ellen irányul, ami – ha figyelembe vesszük, hogy pedagógusképző intézményről van szó – meglehetősen szomorú tény. Ezen bevezető órák tapasztalata viszont azt mutatja, hogy a kreativitás és az arra való igény még él a diákokban, s néhány perc alatt mozgósítható a cselekvésre és megismerésre kész határtalan vágy és színes fantázia. (Megjegyzem, általában sokkal könnyebb egyetemistákkal a „képzelet szárnyára ülni", mint például sok éve tanító pedagógusokkal...)

A félév további foglalkozásain olyan témák kerülnek még terítékre, melyek lehetőséget adnak arra, hogy minél többet beszélgessünk az emberről. Arra is tekintettel vagyunk, hogy ne csupán egymás között beszélgessünk, hanem a diákok egyúttal majdani tanári pályájukra is készüljenek, vagyis egyes feladatok, kérdések kapcsán megbeszéljük, hogyan lehetne azokat kisebb gyerekek oktatása, nevelése során embertan, osztályfőnöki vagy egyéb órán felhasználni, feldolgozni. Vannak állandó témáink, melyeket többé-kevésbé megpróbálunk „körüljárni", helyesebben szólva bebarangolni. Kiindulópontunk az ember és a világ, az ember és a természet kapcsolata. E témán belül számos kérdésről, problémakörről szoktuk kicserélni gondolatainkat, s bolygónk jövője éppúgy szóbakerül rajtuk, mint az egészséges életmód vagy a környezetvédelem. Ezt követi az ember és szűkebb környezete, beszélgetéseink főbb csomópontjai: európaiság és magyarság, haza és nemzet, lakóhely és otthon. Ha a családról beszélgetünk, e témakörrel összefüggő feladatokat oldunk meg, egy másik órán pedig ezzel kapcsolatos játékokat játszunk. Barátságról, szeretetről, szerelemről is szinte minden félévben beszélgetünk, vagy külön

alkalommal, vagy minden órán, egyéb témákhoz kapcsolódóan. Nyilván életkori sajátosság, hogy diákjaimat e témakör meglehetősen érdekli, és az is jellemző, hogy a fiúk kevésbé szeretnek hozzászólni az ezzel kapcsolatos kérdésekhez. Az emberi nyelvről és kommunikációról szóló órán sokat játszunk, s ez alkalommal is, de a félév során máskor is, a diákok számos lehetőséget kapnak arra, hogy írásban és szóban megnyilatkozzanak. (Tapasztalatom, hogy a tanárképzés minden régi hagyománya, illetve újítása ellenére a tanárjelöltek egy jelentős része nehézkesen beszél, izgul és szorong, ha csak néhány szót kell is szólnia; de a fogalmazási készség esetében sem jobb a helyzet: Számos olyan diák van, aki nem, vagy csak igen nehezen tud megírni egy jó esszét vagy egy tudományos igényű dolgozatot. Az embertanórákon tehát – részben – a beszéd- és íráskészség javítása is előtérbe kerül. Ez amiatt is fontos, mert a diákok között óriási írói és szónoki tehetségek vannak. Több hallgatót is említhetnék, aki az embertanórák hatására kezdett el alkotni, vagy legalábbis találkozásainknak köszönhetően ébredt rá arra, hogy a többieknek mennyire tetszik, amit leír. Voltak, akik meseírásba kezdtek, ma már diákújságoknak írnak, mások verselésbe fogtak. Mindez természetesen nem célja, csak csodálatos „mellékterméke" az embertanóráknak, azaz – úgy is mondhatnánk – a lekötözött képzelet felszabadításának...

Ha időnk engedi még olyan témákat is beiktatunk, mint a vallás, az élet és halál, a szépség és harmónia, az idő és egyebek. Vannak olyan témák, melyek időszerűségük miatt furakodnak be az embertan témái közé, mint például a háború, az ünnep, a divat, az utazás és más hasonlók.

Az embertan tanításának lehetséges módszereiről

A módszerek, mint fentebb többször is utaltam rá, rendkívül sokfélék lehetnek. Az irodalmi alkotásokon kívül – melyek bevallom, kicsit túlsúlyban vannak az általam tanított embertanórákon – zenei és képzőművészeti alkotásokat, filmrészleteket is felhasználunk. Az óra általában valamilyen műrészlet felolvasásával vagy filmrészlet megtekintésével kezdődik, és ebből kiindulva kezdjük körbejárni a témát. Beszélgetünk, vitatkozunk, és közben megoldunk bizonyos feladatokat, melyek közül néhányra előzetesen is készülni lehet. (Pl.: a diákok emberi arcokról gyűjtenek fényképeket; zeneszámokat hoznak egy-egy témához; rövid videofilmet forgatnak stb.) Valamennyi órára úgy készülök fel, hogy legalább ötször annyi feladatot, kérdést, játékot és verset viszek, mint amennyire egyáltalán sor kerülhet. A pillanatnyi helyzetnek, a diákok érdeklődésének függvényében választok ki egyet-egyet ezek közül, sőt néha valamennyit a zsebembe süllyesztem, mert az óra egészen máshogy alakul. Az embertan tipikusan nem az a tantárgy, amelyet otthon a tanár papíron vagy akár gondolatban előre teljesen megtervezhet. Ha a tanár nem tud rögtönözni, ha nem mer építeni a fantáziájára és kreativitására, ha nem tud mihez kezdeni diákjai felszínre törő – sokszor lávaként hömpölygő – gazdag képzeletével, akkor nem tanácsos e tárgyat tanítania. (Bár gyakran van olyan érzésem, hogy más tárgyat sem...) Embertanórákon természetesen gyakorta felmerülnek olyan kérdések, melyek megválaszolása nem lehet az én feladatom, hiszen kimondottan valamelyik tudományterülethez kapcsolódnak. Ugyan folyamatosan konzultálok más tanárokkal, és magam is sokféle kurzust hallgatok az egyetemen, természetesen az én fejem is tele van megválaszolatlan kérdésekkel. Sohasem szabad, hogy az embertanóra olyan tárggyá váljon, ahol mindent a tanár tud jól. Nem a tanár az, aki birtokolja a „bölcsek kövét". Embertant tanítani csakis úgy lehet, ha a tanár éppúgy hagyja magára hatni a diákokat, mint fordítva. Ha a tanár csak átadni akar, és befogadni nem, akkor ez a tantárgy percekig sem lesz életképes.

Eszközök az embertan tanításához

Az embertan tanításához tulajdonképpen nem szükséges sok felszerelés, tárgy, de persze jó, ha minél több áll rendelkezésünkre. Én a saját óráimon rendszeresen használok magnót, esetenként videolejátszót, sok-sok könyvet és újságot. Abban az iskolában, ahol rendelkezésre áll egy könyvtár, egészen biztosan sikeresen lehet művelni az em-

bertant. (Nem elég, ha csak a tanárnak vannak könyvei, hiszen nagyon fontos, hogy a diákok is kutassanak, bogarásszanak egyes témakörökkel kapcsolatosan.) Bizonyos esetekben hasznos lehet egy videokamera, akár rövidfilmek készítéséhez, akár önmagunk filmezéséhez, de ez az eszköz nem elengedhetetlenül szükséges. Számos kiváló kötet áll rendelkezésünkre, Kamarás István, *Kuslits Katalin* és mások tollából, ezeket rendszeresen használjuk az órákon (tanulmányok, feladat- és szöveggyűjtemények, óraleírások stb.).

A tárgy értékelése

Mint fentebb is jeleztem, a tárgyat meglehetősen nehéz osztályzattal értékelni, de muszáj. Az érdemjegy kialakítása azonban nem nehéz olyan szempontból, hogy a diákok jócskán végeznek értékelhető munkát. Az órai aktív részvételen kívül feladatokat állítanak össze egyes témakörökhöz, vázlatokat készítenek arra vonatkozóan, hogy egy-egy problémát, emberrel kapcsolatos kérdést vagy jelenséget hogyan tanítanának meg gyerekeknek, illetve hogyan beszélgetnének róla, mely fogalmak kiemelésével tartanának róla órát. Emellett pedig minden félév végén kérek egy írásos művet a hallgatóktól, melynek témája változik. Legutóbbi kérésem az volt, hogy néhány oldalnyi terjedelemben mindenki fejtse ki, hogy milyen álmai iskolája. (Rajzos megoldások is érkeztek...)

Az embertan tanításával kapcsolatos legnagyobb örömöm az volna, ha a kellemesen és hasznosan eltöltött egyetemi órák után a diákok tanárként is „embertanos"-módon tanítanának. Végzett diákjaim azt mondják, hogy pályára kerülésükkor képesek úgy tekinteni saját szaktárgyaikra, hogy munkájuk során tanítványaikkal együtt figyelmet szentelnek az Embernek. Ezenkívül osztályfőnöki munkájuk során is merítenek korábbi egyetemista élményeikből. Nemegyszer megkeresnek olyan ismerőseim is, akik nemrég végeztek pedagógusképzőt, és nehezen „birkóznak meg" a hirtelen rájuk szakadt rengeteg feladattal, melyek egy pályakezdőre az iskolában várnak. Feladatokat, módszereket és ötleteket kérnek, hogyan teremthetnének könnyebben kapcsolatot kamasz diákjaikkal. Én ilyenkor mindig az embertant ajánlom, és a hozzá kapcsolódó gazdag kincsestárat.

Embertan a tanári továbbképzéseken

Számos, régebben a pályán lévő tanárnak is igénye van a megújulásra, szüksége van új ötletekre, termékenyítő gondolatokra. Több olyan továbbképzésen vettem részt (Székesfehérvárott és Pécsen), ahol osztályfőnököknek, óvó- és tanítónőknek beszéltem az embertanról. Egy-egy ilyen előadás, illetve eszmecsere általában 3-4 órás, ez az idő pedig meglehetősen kevés ahhoz, hogy az embertant is bemutassam, és valamilyen közvetlen, személyesen megtapasztalt élményhez is jutassam az egybegyűlteket. (Meggyőződésem ugyanis, hogy a kettőre együtt van szükség, akkor lehet hatékony és kreativitásra sarkalló egy előadás vagy továbbképzés, ha nem csupán én beszélek, hanem az egybegyűltek is aktív módon részt vesznek a foglalkozáson. Ha csak ülnek és jegyzetelnek, nem biztos, hogy megtörténik a csoda, nem biztos, hogy szavaim célba találnak. A továbbképzéseken, csakúgy mint az órákon, mindig el kell érni, hogy a távozók megmozgatott fantáziával, kitárt szívvel és azonnali tettvággyal menjenek haza, hiszen még így is oly kevés változtatás fog valóban bekövetkezni az iskolák mindennapjaiban.)

Nem szeretnék részletes foglalkozási terveket leírni, csak azt szeretném megemlíteni, hogy az embertan bemutatását én mindig úgy kezdem, hogy felrajzolok három régi kínai írásjegyet, az ember, az ég és a csodálatosság írásjegyét. Bevezető feladatként a résztvevőktől azt kérem, hogy találják ki, melyik írásjegy jelöli az embert. Akár ismerős, akár vadidegen emberek ülnek együtt, azonnal szavazni és vitatkozni kezdenek. Így indul az eszmecsere az emberről, hogy tulajdonképpen egy szót sem kell szólnom, a jelenlévők azonnal elmondják az ember legfőbb tulajdonságait (Pl.: hogy csodálatos, hogy szörnyen ellentmondásos, hogy isteni, hogy nem is isteni, hogy ellentétes jelzőpárok tömegével illethető, hogy napestig beszélhetünk róla és alig tudunk valami érdemlegeset mondani vele, azaz önmagával kapcsolatosan.) Ettől a ponttól kezdve pedig „gyerekjáték" az em-

bertanról beszélni, legalább is olyan értelemben, hogy nyitott fülekre talál a téma. (A továbbképzéseken néha nehéz mederben tartani a beszélgetést, mert a tanárok annyira tele vannak panasszal, másutt annyira nincs alkalmuk elmondani az iskolával kapcsolatos problémáikat, hogy ilyen alkalmakkal búvópatakként törnek fel gondolataik.) Először az embertan történetét, céljait, jelenlegi helyzetét és távlatait szoktam felvázolni sok-sok idézettel, irodalmi és filozófiai gondolattal alátámasztva, és irodalomjegyzékkel kiegészítve mondandómat. Ezután pedig 1-2 órában olyasmiről szoktam beszélgetni a csoportokkal, amely témák fontos kiindulópontot jelentenek az embertan elindítása esetén. Egyrészt az önismeretről és kapcsolatteremtésről, az ezzel kapcsolatos játékokról, feladatokról, melyek nélkül nem rázódik össze egy kisközösség. Másrészt a kreativitásról és a harmóniáról-diszharmóniáról, mert ezért vagy azért, ezek nélkül sem képzelhető el embertanóra. Gyakorta szóba kerül a nyelv, a kommunikáció is a továbbképzéseken, ezzel kapcsolatosan a gyakorló pedagógusoknak rengeteg tapasztalata, ötlete van mindig.

Úgy gondolom, szükség van ezekre az alkalmakra, még akkor is, ha a tanárok csak ízelítőt kaphatnak az embertan anyagából, annak lehetséges megvalósítási módjaiból. Olyan találkozást jelentenek számukra ezek a délelőttök, amikor kicsit másként kell gondolkodniuk, mint korábban. Így kell gondolkodniuk, mint gyerekkorukban, amikor kíváncsian rácsodálkoztak mindenre, amikor mindent tudni szerettek volna a világról, magukról, az Emberről...

Az én életemben az embertan azt jelenti, hogy megfogtam gyerekkori önmagam kezét, és többé nem fogom elengedni. Régi magyartanárom, majd Kamarás István és sok diákom, akik hisznek az emberben, példaként állnak előttem, mert ők mutatták meg nekem, hogy lehet másokat is magunkkal ragadni. Az embert (önmagunkat) megismerni egyedül nem lehet; csak másokkal elképzelhető, csak másokkal jó, csak másokkal érdemes.